

ПОЛІТИЧНА ДОВІРА В БАГАТОСКЛАДОВОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ПРОСТОРИ

Статтю присвячено аналізу політичної довіри як складової частини концепції соціального капіталу. Розглядається феномен довіри у межах функціонування політичної мережі. Піднімається проблема політичної довіри як чинника громадсько-владної взаємодії. Розвивається ідея про те, що діалог та взаємодія між владою та громадянською могутістю можуть стимулювати розвиток громадянського суспільства, формування громадянської солідарності та довіри.

Ключові слова: політична довіра, довіра до влади, партнерська взаємодія, політичні мережі, соціальний капітал.

Статья посвящена анализу политического доверия как составной части концепции социального капитала. Рассматривается феномен доверия в рамках функционирования политической сети. Поднимается проблема политического доверия как фактора общественно-властного взаимодействия. Развивается идея о том, что диалог и взаимодействие власти и общественности могут стимулировать развитие гражданского общества, формирование гражданской солидарности и доверия.

Ключевые слова: политическое доверие, доверие к власти, партнерское взаимодействие, политические сети, социальный капитал.

This article devoted to analysis of political confidence as constituent of social capital conceptions. The phenomena of confidence within the scope of political network functioning is under review. The author raises the issue of political confidence as factor of cooperation of society and state power. Idea that dialogue and cooperation of state powers and society could stimulate the development of civil society and forming of civil solidarity and confidence is developing.

Key words: trust to the power, political confidence, partner interaction, political network, social capital .

Світова дискусія навколо теми політичної довіри триває довгий час. Сьогодні політизація суспільного життя та стан постійної політичної напруги є невід'ємними характеристиками сучасних суспільств. В таких умовах ставлення до феномену політичної довіри як до соціально-політичної проблеми набуває особливого значення як для розуміння ходу суспільних трансформацій, так і для формування органами влади ефективної політики. Вкрай актуальним все це стає в період підготовки до політичних перегонів - виборів. Феномен політичної довіри можна розглядати як своєрідний фактор та механізм врегулювання політичних криз, подолання політичної відчуженості, налагодження системи політичного управління, основу громадсько-владної взаємодії, джерело сили влади та показника її ефективності.

В науковій літературі проблема політичної довіри вивчається досить широко, зокрема у роботах таких зарубіжних та вітчизняних вчених як П. Бурдье, М. Вебера, Е. Гідденса, А. Зелігмана, Ф. Фукуями, Г. Ділігенського, Г. Єремичова, Ю. Сімпури, Ю. Левади, С. Патрушева, С. Айвазової, Г. Кертмана, К. Клемана, Л. Машезерської, О. Миярсової, Т. Павлової, С. Голо-

вахи, С. Білошицького, В. Ігнатова, А. Ковальнової, О. Крутія, В. Мальцева, С. Наумова, В. Нечипоренко, Н. Паніної, О. Радченко, А. Хохлової та ін.

Аналіз досліджень свідчить, що проблема політичної довіри як чинника громадсько-владної взаємодії поки що розроблена недостатньо, особливо в частині з'ясування природи, сутності та характерних ознак процесу формування довіри як результату такої взаємодії.

Тому метою статті є вивчення сутності та характерних ознак феномену політичної довіри, її ролі та значення в системі громадсько-владної взаємодії.

Вивчення довіри як соціально-психологічного фактору дає можливість спостерігати за змінами у системі людських цінностей та прогнозувати їх вплив на соціальне й політичне життя в країні, вони дозволяють скласти уявлення про якість життя, ієрархію цінностей і принципи поведінки в цьому суспільстві.

Складність тлумачення поняття політична довіра обумовлюється діалектикою суб'єктивного та об'єктивного, багатоплановістю природи довіри, міждисциплінарністю проблеми. Об'єктивним показниками довіри виступають конкретні дії, а суб'єктивними – оціночні судження, відчуття, ставлення.

Дискусії навколо політичної довіри відбуваються через такі поняття як громадянська участь, політичний інтерес та ступінь залученості до політики, турбота про благо суспільства, терпимість, взаємодопомога, впевненість у політичних інститутах тощо.

В політичному просторі довіра наділена такими ж характеристиками, потребує таких же умов для існування та реалізує такі ж самі функції, як і в міжособистісному спілкуванні, і виконує когнітивну, комунікативну, регулятивну, стабілізуючу функції. Деякі з функцій довіри та умов її конструювання є більш значущими та формоутворюючими саме в політиці.

Критерієм виникнення міжособистісної довіри є орієнтування суб'єкта на взаємність, безпеку та надію, справедливість. Але в психології довіри часто розглядають як умову взаємодії індивіда із світом, що передує взаємодії, передує активності [1].

У суспільстві довіра спочатку формується на основі міжособистісної взаємодії та співпраці через формальні і неформальні інститути. У такій формі довіра стає основою для створення все більш розгалуженої мережі інститутів громадянського суспільства, простотаючи до загальнодержавного рівня. Такі тенденції породжують практики взаємодії і, відповідно, слугують втіленням та продовженням довіри до інститутів політичної системи в цілому.

Значну увагу питанню довіри в суспільно-політичній практиці приділив Ф. Фукуяма, автор визначає довіру як ставку на можливі дії інших людей, коли довіра дозволяє пом'якшити відчуття непередбачуваності майбутнього шляхом його розуміння як чогось даного [Див.: 2].

Довіра формується в результаті довготривалої еволюції суспільства та рівень довіри слугує фундаментальною основою стабільності соціальної структури. Нестача довіри може бути лише пом'якшена, але не компенсована державним втручанням в господарське життя, в суспільствах з низьким рівнем довіри державна регламентація може лише підтримувати господарську ефективність, але не в змозі призвести до позитивних змін в соціальному цілому. [Див.: 2]

Довіра виступає значущим фактором в підтриманні соціального порядку, бо саме в соціальній взаємодії відбувається обмін послугами, цінностями, ресурсами.

Взаємодія та співпраця між людьми обумовлена самими характеристиками громадянського суспільства, до яких можна віднести: громадянське залучення; політичну рівність; солідарність, довіру і терпимість; асоціації [Див.: 3, с. 91-93].

Однією з форм політичної взаємодії є соціальне партнерство. Партнерство притаманно кооперативній природі людини, формується в комунікативному дискурсі і ґрунтується на компромісі. Механізм партнерської взаємодії, з точки зору свідомого регулювання відносин між суб'єктами, є таким, що містить у собі наступні процедурні елементи: діалог, компроміс, консенсус, розподіл видів діяльності, кооперація, і спрямований на досягнення соціальної злагоди. Потенціал соціального й політичного партнерства є необхідною умовою становлення громадянського суспільства і соціальної, правової держави в умовах сучасних реалій українського суспільства.

Поняття «партнерська взаємодія» співвідносне з такими суміжними поняттями, як «соціальна взаємодія», «спільна діяльність», «співробітництво», «сприяння», «соціальне спілкування», «комунікація», «соціальний діалог». Специфічними рисами-ознаками, які роблять партнерство особливим є: автономія і рівність суб'єктів, їхнє взаємне визнання і довіра, добровільно прийнята взаємна відповідальність та орієнтація на соціально значущі цілі [4].

Безумовно, важливими є принципи взаємодії. Основними з них можна визначити наступні: взаємодопомога при повній самостійності суб'єктів, ефективність у співвідношенні із відповідальністю, прозорість і відкритість під час обміну інформацією та планування дій.

Довіра спирається на значний і доволі стійкий ціннісний комплекс. Політичні цінності це «об'єкти, явища, ідеї, процеси політичного життя та їх властивості, до яких людина ставиться як до задовольняючих її соціальні потреби, інтереси і які залучає до сфери своєї життєдіяльності» [5, с. 644].

Суспільні цінності виступають механізмом взаємодії людини, громадянського суспільства та держави.

Інституціоналізація цінностей системно відбувається на рівні взаємодії «індивід – соціум – держава», коли цінності стають загальнообов'язковими нормами соціального існування, що формують з сукупності індивідів цілісну та єдинісну соціальну систему суспільства. При цьому механізм влади як соціально-історичний феномен є похідним від цінності, інтересів і потреб людини [6].

Зокрема, В. Козаков виокремлює 5 головних груп ціннісних механізмів взаємодії демократичної влади та громадянського суспільства [7, с. 84 – 85]: ментальні (усвідомлений стан відносин): злагода, взаємопорозуміння, порядок, свобода, патріотизм, мораль тощо; правові (стійкий стан відносин): безпека, законність, справедливість тощо; культурні (історично-еволюційний стан відносин): освіта, виховання, мистецтво тощо; політичні (динамічний стан відносин): відповідальність тощо; інформаційні (техногенний стан відносин): відкритість тощо

Теоретик концепції громадянського суспільства Г. Гегель виводить суспільні цінності з потреб людини через що визначає найпершим завданням громадянського суспільства «передавання потреб і задоволення окремої людини через її роботу і через роботу і задоволення потреб усіх інших, – систему потреб» [8, с. 67]. За переконанням філософа, ця система потреб забезпечує «загальність свободи... як право власності... у своїй діючій дійсності, як захист власності через здійснення правосуддя» [8, с. 76]. Отже, громадянин та його свобода, що реалізується через власність, мають в громадянському суспільстві правове визнання і чинність, а дотримання їх усіма засобами, зокрема і через систему судочинства, є справедливістю.

Зазначені цінності громадянське суспільство має обстоювати у держави. Тому відносини між людиною і державою, громадянським суспільством і державою мають характеризуватися довірою. Адже державні інституції формують «...політичне переконання. Загалом патріотизм, як упевненість, що міститься в істині, і воління, що стало звичкою... це переконання є загалом довірою» [8, с. 119].

Цінності це базові стимули політичної довіри. Власне довіра є цінністю в політиці, а для якісних характеристик політичних відносин і процесів аксіологічна складова є первинною. Вона міститься в площині політичної культури суб'єктів процесу взаємодії і суспільства в цілому, оскільки довіра може бути як персоніфікованою – до конкретних індивідів, державних службовців, так і направленою на соціальні та політичні інститути.

Особливістю політичної довіри в суспільстві є те, що ми маємо справу з абстрактними об'єктами та системами.

Так за даними досліджень, проведених Інститутом соціології НАН України з 1992 по 2010 рік, рівень деперсоніфікованої довіри (довіри до банків, урядових структур) в українському соціумі невисокий – майже до жодного з публічних інститутів не дотягує 50 % відмітки, хоча має значну динаміку. Динаміка формування довіри в українському суспільстві, вимірювалася на рівні таких складових: довіра до сім'ї та до родичів, довіра до співвітчизників, сусідів, колег, церкви та духовенства, засобів масової інформації, податкової інспекції, міліції, прокуратури, судів, Президента, Верховної Ради, уряду, місцевих органів влади, армії, профспілок, політичних партій, керівників державних підприємств, приватних підприємців, банків, страхових компаній, благодійних фондів, громадських асоціацій та об'єднань. Помітне зростання рівня довіри спостерігається лише до сім'ї та родичів – з 86,9 у 1994 до 95% у 2010 році, значно також зросла довіра колегам – з 37,5 у 1994 до 51,8% у 2010 році. Позитивною тенденцією є поступове зростання довіри в Україні до засобів масової інформації з 19,9 у 1994 до 30,7% у 2010 році [9].

Такі результати обумовлені скоріше за все ще і тим, що пострадянська людина не є носієм колективістських цінностей. Зазвичай вона розраховує тільки на себе або на своє близьке оточення, але й не є вільною від державно-патерналістського стереотипу [10].

Але не можна ігнорувати факт, що політична довіра у публічному управлінні представляє собою взаємодію влади з громадськістю, активними членами суспільства. Небажання та нездатність влади адекватно реагувати на інтересів окремих груп сприяє фрагментації суспільства, створює прірву між людиною і суспільством, громадянином і державою. Якщо людина нічого не значить для держави, політичні інститути держави втрачають довіру.

Мережевий підхід до політики значно актуалізував ідею довіри та її значення в суспільно-політичному процесі. Його поява була своєрідною відповіддю на зміни, що відбувалися у політичній сфері, зокрема такі, як виникнення суспільства, в основі якого перебувають організовані спільноти; зростання кількості учасників політичного процесу, посилення тиску на державні органи влади з боку значної кількості політичних акторів; розмивання межі між публічним та приватним – органи державної влади все більше входять у зв'язки з громадянським суспільством для налагодження неформальних контактів тощо [див.: 11].

За соціологічним підходом, мережа «складається з акторів та їх відносин, а також певних дій і ресурсів

та залежностей між ними». Основні компоненти мережі – структура і ресурси. Структурний компонент – це певна конфігурація акторів і обумовлені нею зв'язки. Ресурсний компонент – це ресурси, якими обмінюються, і які зрештою призводять до диференціації позицій. У соціальній мережі можна виокремити й реляційну форму, яка означає інтенсивність і силу зв'язків, рівень взаємного залучення до спільної діяльності.

У багатьох працях, виконаних у межах цього підходу, підкреслюється, що ідеї, вірування, цінності та консенсуальне знання забезпечують пояснювальні можливості при вивченні соціальної мережі. Ці елементи конструюють також логіку взаємозв'язку між їх членами. З точки зору концепції згуртованості, соціальні мережі – це сукупність відносин, принципів і практик дії за цими принципами. Відносини і дії, якими вони продукуються, передбачають, передусім, те, що інші агенти діятимуть певним чином, причому їх дії не обов'язково підкріплюватимуться санкціями, вони можуть базуватися лише на принципі довіри [10, с. 62]. Тобто мережевий світ існує завдяки вкоріненості у мережах міжособистісних відносин, породжуваних відносинами довіри.

Поняття довіри ключове для розуміння функціонування соціальної мережі. Довіра сприяє утворенню особливого феномена – соціального капіталу, який нагромаджується в нормах взаємності міжособистісних відносин саме в горизонтальних мережах та зв'язках суспільної активності (П. Бурдье, Г. Лоури, Дж. Коулмен, Р. Патнэм, Ф. Фукуяма.).

Американський соціолог, політолог та історик Ч. Тіллі характеризував мережі довіри: «в них здійснюються різноманітні зв'язки, головним чином, довговічні та міцні, які люди зав'язують стосовно цінних, важливих та довготривалих ресурсів та підприємств, піддаючись ризику можливого злочину, помилок та невдач із боку інших людей» [12, с. 232]. Мережі довіри в суспільно-політичному процесі виступають своєрідним стимулом громадської діяльності, а, отже, і є умовою демократії. Інтегрування мереж довіри в публічну політику відбувається за допомогою таких процесів, як розпад відокремлених мереж довіри, інтеграція раніше відокремлених мереж довіри та створення нових, пов'язаних із політикою мереж довіри. «Вони необхідні, тому що інакше у громадян немає стимулів справлятися з провалами демократичної політики, тому вони з легкістю будуть покидати публічну політику, коли вона їх не буде задовольняти. Інтегрування мереж довіри спонукає громадян обирати право голосу та лояльність замість виходу з політики. Протилежні вказаним процеси виводять мережі довіри з публічної політики» [12, с. 120]. Взаємодія в публічній політиці передбачає включення в мережі довіри на добровільних та рівних умовах. Як доводить Ч. Тіллі, демократія процвітає, коли нерівність повсякденного життя не пов'язана з нерівностями у відносинах держава – громадянин [12, с. 145].

Довіра сприяє утворенню соціального капіталу. Суспільне значення соціального капіталу підтверджується тим, що він включений у всі сфери суспільства. Соціальна природа соціального капіталу представлена

зв'язками ті відносинами, соціальними мережами, економічна – ресурсами, етична – довірою. «Соціальний капітал пронизує весь спектр горизонтальних і вертикальних зв'язків, що встановлюються в суспільстві, його можна визначити як засіб досягнення мети свідомою діяльністю індивідів, організацій, соціальних груп і всього суспільства в рамках соціальних мереж на основі довіри, загальних норм і прийнятих правил» [13, с. 41]

Також, соціальний капітал – будучи однією з найважливіших характеристик сучасного етапу цивілізації, на якому роль громадянського суспільства стає рівнозначною ролі публічно-управлінських структур. Їх суспільна значущість полягає насамперед у тому, що вони є інституційним середовищем, в якому індивіди можуть взаємодіяти без обмеження свободи вибору людини [14, с. 63].

З вказаних позицій можна зробити висновки, що довіра є однією з рис-ознак відносин партнерства, виступає принциповою ознакою нового демократичного формату влади в суспільстві, є принциповою умовою становлення і розвитку самоорганізаційних та самоврядних процесів.

Поняття довіри є ключовим для розуміння функціонування соціальної мережі. Довіра сприяє утворенню особливого феномена – соціального капіталу, який нагромаджується в нормах взаємності міжособистісних відносин саме в горизонтальних мережах та зв'язках суспільної активності. Взаємодію у соціальній мережі

розглядають як вид соціально-політичної діяльності суб'єктів політики, що заснована на довірі та об'єднанні спільною метою.

Одним з факторів розповсюдження недовіри є відсутність діалогу, взаємодії між владою та громадськістю. Однозначно можна сказати, що в цілому такі процеси стримують розвиток громадянського суспільства, формування громадянської солідарності та базової довіри. Зазвичай такі проблеми постають тоді, коли ціннісні системи і світоглядні установки вступають у конфлікт з реальністю, що призводить до розриву між ставленням до демократії та громадянського суспільства та їх інструментальними можливостями.

Для вирішення цієї проблеми також необхідно запроваджувати нові комунікативні технології політичного управління, які б укріплювали довіру до органів влади та інших суспільно-політичних організацій; впроваджувати цінності демократичної політичної культури що формує новий вид соціальної та політичної комунікації в суспільстві та готує громадськість до діалогу, в результаті якого відбувається легітимація самої влади. Адже, політична культура – достатньо закрита система, пов'язана з об'єктивними та суб'єктивними факторами, і для того, щоб прискорити демократичні реформування, на цей процес потрібно цілеспрямовано впливати всім суб'єктам демократичного процесу, і державі в першу чергу.

ЛІТЕРАТУРА

- Скрипкина Т. П. Доверие как социально-психологическое явление : автореферат диссертации на соискание степени доктора психологических наук : 19.00.05 «Социальная психология» [Электронный ресурс] / Татьяна Петровна Скрипкина. – Ростов-на-Дону, 1998 – 40 с. – Режим доступа : <http://www.disserscat.com/content/doverie-kak-sotsialno-psikhologicheskoe-yavlenie#ixzz2DHHvJqS>.
- Фукуяма Ф. Доверие. Социальные добродетели и созидание благосостояния / Ф. Фукуяма // Новая постиндустриальная волна на Западе. – М. : Academia, 1999. – С. 126–162.
- Яковлев А. М. Социальная структура общества / А. М. Яковлев. – М. : Изд-во «Экзамен», 2003. – 384 с.
- Жданенко С. Б. Партнерська взаємодія у процесі становлення громадянського суспільства (соціально-філософський аналіз) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філософ. наук : спец. 09.00.03 «Соціальна філософія та філософія історії» / С. Б. Жданенко. – Х., 2003. – 16 с.
- Філософія політики : Короткий енцикл. словник / Авт.-упоряд. : Андрущенко В. П. та ін. – К. : Знання України, 2002. – 670 с.
- Радченко О. В. Ціннісна система суспільства як механізм демократичного державотворення : монографія / О. В. Радченко. – Х. : Вид-во ХарПІ НАДУ «Магістр», 2009. – 380 с.
- Козаков В. Соціально-ціннісні засади державного управління в Україні : [монографія] / В. М. Козаков – К. : Вид-во НАДУ, 2007. – 284 с.
- Гегель Г. Громадянське суспільство // Філософія політики : Хрестоматія У 4 т. / Георг Гегель [Авт.-упоряд. : В. П. Андрущенко (кер.) та ін.] – К. : Знання України, 2003. – Т. 2 – С. 63–176.
- Українське суспільство 1992–2010. Соціологічний моніторинг / за ред. В. Ворони, М. Шульги. – К. : Інститут соціології НАН України, 2010.
- Лясота Л. І. Соціальні мережі та неформальні практики у політичному дизайні пострадянських суспільствах / Л. Лясота // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4 (19). – С. 56–71.
- Богуславська К. Становлення та розвиток мережевого підходу до вивчення політичних процесів / К. Богуславська // Політичний менеджмент. – 2006. – № 4 (19). – С. 72–89.
- Тилли Ч. Демократія / Чарльз Тилли ; [пер. с англ. Т. Б. Минской]. – М. : Наука, 2007. – 263 с.
- Жежерун В. Взаимосвязь «доверия» и «социального капитала» (Социально-методологический аспект) / В. Т. Жежерун, Н. В. Замятина // Научно-теоретический журнал Вісник Міжнародного слов'янського університету Харків. – 2007. – Т. 10, № 1. – С. 39–47
- Лесечко М. Значення соціального капіталу в організації місцевого самоврядування / Мирон Лесечко, Орестова Сидорчук // Вісник центральної виборчої комісії. – 2008. – № 2 (12). – С. 58–64

Рецензенти: **Ярошенко В. М.**, к.політ.н., доцент;
Левченко Л. О., к.політ.н., доцент.

© Славко Т. О., 2012

Стаття надійшла до редколегії 02.09.2012 р.

СЛАВКО Тетяна Олександрівна – кандидат політичних наук, доцент кафедри політичних наук Чорноморського державного університету імені Петра Могили, м. Миколаїв.

Коло наукових інтересів: трансформаційні процеси в перехідних суспільствах, місцева демократія.